

ҚАНЫШ СӘТБАЕВ – ОТАНДЫҚ ҒЫЛЫМНЫҢ НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫ

Қазақ халқының мемлекеттік дамуына орасан зор үлес қосқан тарихи тұлғалардың бірі, ұлы ғалымдардың бірі, сондай-ақ Қазақстан ғалымы, академигі, патриоты, отандық ғылымның негізін қалаушылардың бірегейі – Қаныш Имантайұлы Сәтбаев.

Осыны зерделеп отырсаңыз, әрқашан бірінші болу – академик Қ.Сәтбаевтың табиғатына тән құбылыс іспеттес. Өйткені, Қаныш Имантайұлы қазақ арасынан шыққан тұңғыш кәсіби инженер-геолог, тұңғыш ғылым докторы, КСРО Ғылым академиясының тұңғыш академигі, Қазақ КСР Ғылым академиясының негізін қалаушы, оның тұңғыш президенті, КСРО Мемлекеттік және Лениндік сыйлықтардың тұңғыш лауреаты. Барлық анықтамалық мәліметтерде «тұңғыш» деген сөз тұр! Сондықтан да Қаныш Имантайұлының туған күніне орай, жыл сайын 12 сәуірде елімізде «Ғылым күні» атап өтілуі заңды секілді.

Айта берсек, Жаратылыстану ғылымдары саласындағы үздік жетістікке жеткендерге Қ.Сәтбаев атындағы сыйлық тағайындалған. Қ.Сәтбаевтың есімі қала, университет, тау-кен металлургия комбинаты, мемориалдық мұражай, институттар, мектептер мен көшелерге беріліп, даңқын асқақтатуда. Сонымен қатар көптеген қалаларда ескерткіштер орнатылды.

Академиктің 800-ге жуық мақаланы қамтитын ғылыми мұрасы студент-жастарға ұсынылуда. Қазақ КСР Ғылым академиясы редакциясымен 30-дан аса ғылыми еңбек жинағы жарық көрді. Бұл еңбектер Қаныш Имантайұ-

ты ұстанған Қаныш Имантайұлы өзі құрған ғылыми-зерттеу институттарының ірі кәсіпорындарда филиалдары мен бөлімшелерін ұйымдастырып, тіпті, өңірлерде көшпелі ғылыми сессияларын өткізді. Ғылымның барлық бағыттарда тәжірибелік ұштасуы қуатты экономикалық серпіліс тудыратынын дәлелдей білді. Елдің өркендеуіне сіңірген ерен еңбегі мойындалып, Қ.Сәтбаевтың академия басшысы, КСРО Ғылым академиясы президиумының мүшелігіне сайланды.

Біз академиктің ел экономикасын дамытуда көптеген стратегиялық маңызды бағыттардың бірі – Орталық Қазақстанды суландыру жөніндегі бағдарламасын, яғни Ертіс-Қарағанды каналы жобасын негіздеп, жүзеге асыруға қосқан үлкен үлесін айта кетуді жөн көрдік.

Қаныш Имантайұлының ұлтымыздың ауыз әдебиетін, халық шығармашылығын мұқият зерттеуі, көнекөз қариялардан ел аузынан әртүрлі топонимдердің шығу тегі жайлы ертегілерді, эпсаналарды, аңыз әңгімелерді жазып алғаны – өз алдына бір әңгіме. Ғалым Ұлытау жотасындағы Алтыншоқы баурайынан табылған тастағы араб жазуларын тұңғыш зерттеп, оның Әмір Темірдің бұйрығымен жазылғанын және оның қазақ даласына, Алтын Орда ханы Тоқ-

бастаған отандық ғылымның алдына ел экономикасының өсуін жеделдету, қоғам алдында туындайтын сын-қатерлерге дұрыс төтеп беру қажеттілігінен туындайтын үлкен міндеттер қойылып отыр. Осы орайда Қ.Сәтбаев қалдырған баға жетпес мұраның озық үлгілерін, артықшылықтары мен жетістіктерін шынайылыққа бейімдеу арқылы пайдалану аса маңызды болмақ. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың тікелей бастамасымен елде отандық ғылымды бұрын-соңды болмаған қаржылық қолдау көрсетілуде.

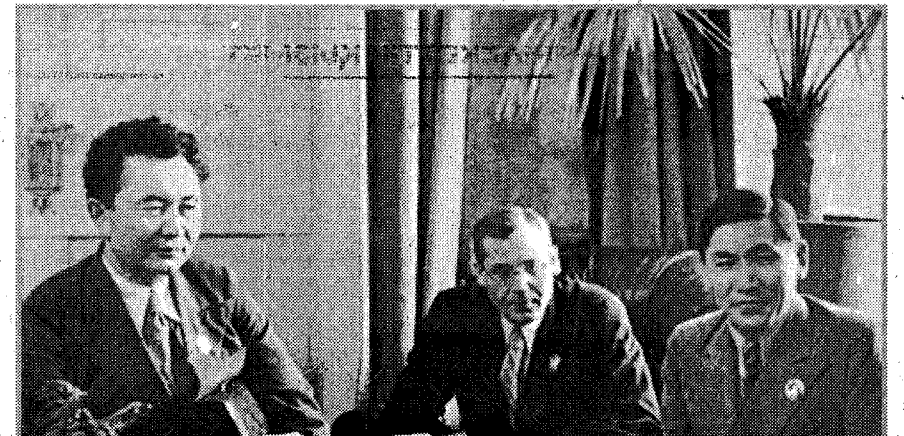
Біздің айтарымыз, осы қаржылық қолдау іс жүзіне толық асуы үшін біріншіден, ғылымды қаржыландыру елдің ІЖӨ-нің кем дегенде 1%-ына дейін өсуі керек. Бұл дегеніміз қазіргі әлемде, тым болмағанда, технологиялық дамудың орташа деңгейіндегі елдер легіне ілесуге мүмкіндігі, сонымен бірге озық әлемдік инновацияларды түйсініп, оны өзімізге бейімдейтін қабілетімізді сақтау шегі.

Екіншіден, бүкіл ғылыми ортаны түбегейлі өзгерту. Қаржыны бөлуде бизнес пен қоғамның өзекті мәселелерін тығыз байланыста ұстай отырып, мемле-

ды реформалауда ғалымдардың өздері, әсіресе үздік жетістіктерімен заманауи отандық зерттеушінің «моделі» ретінде танылған тұлғалардың ой-пікірі ерекше рөл атқаруға тиіс. Бақытымызға орай, елімізде мұндай ғалымдар жеткілікті. Сондықтан олардың әлеуетін біріктіру мақсатында Ұлттық Ғылым академиясының мәртебесін көтеру туралы шешім қабылданды.

Бесіншіден, «пәнаралық» (междисциплинарный) ұғымы сәннен өтіп, енді стратегиялық ғылыми зерттеулердің нақты тетігіне айналуға тиіс. Берілген білімнің жан-жақтылығы арқасында ірі ғылыми-практикалық

Сарбасовтың басшылығымен елдегі ауыл шаруашылығында заманауи биотехнологияны дамыту бойынша жоба дайындалып, ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігін арттыруға мүмкіндік беретін елеулі серпіліс жасалуда. Тағы бір маңызды мәселе – кезінде академик Қ.Сәтбаев тек зерттеу қызметінің ғана емес, сонымен бірге оның нәтижелерін өндіріске енгізудің жоғары өнімділігі мен тиімділігіне апаратын ең қысқа жол деп санаған өңірлік ғылымның дамуы. Оған дәлел – жуырда Атырау қаласында өткен Ұлттық құрылтайда академия «Өңірдегі ғылым – өңір үшін» атты жаңа бастама ұсынды. Оның бірінші кезеңінде: жергілікті атқарушы органдардың басшылығымен құрамына облыс әкімінің орынбасары, өңірлік ғылыми ұйымдардың ғалымдары және бизнес-құрылымдардың өкілдері енетін ғылым және инновациялар жөніндегі Өңірлік кеңестер құру ұсынылады. Олар өндірісті ғылыми қамтамасыз етудің өңірлік проблемаларын зерделеп, шаруашылық жүргізуші субъектілердің инновациялық әлеуетін бағалай отырып, ғылыми білімді тарату орталықтарының жергілікті жерлерде жұмыс істеуін қамтамасыз етеді. Сонымен бірге ғылыми зерттеулердің басымдықтарын айқындап, жергілікті жерлердің ерекшеліктерін ескере отырып, бар мәселелерді шешу жолдарын әзірлеуге бас ғылыми ұйымдарға, Ұлттық Ғылым академиясына ақпараттық материалдар беріп отырады. Осылайша жекелеген мәселелерді шешуге әр өңірдің нақты міндеттерін нысаналы шешуге ғылыми күштің бар мүмкіндігін шоғырландыра аламыз. Әрине, жүргізілген жұмыстың көрсеткіштерін облыс әкімдерінің қызметін бағалау рейтингіне қосу қажет болады. Өңірдегі ғылыми зерттеулерді дұрыс ұйымдастыруға академия өңірлік

гия комбинаты, мемориалдық мұражай, институттар, мектептер мен көшелерге беріліп, даңқын асқақтатуда. Сонымен қатар көптеген қалаларда ескерткіштер орнатылды.

Академиктің 800-ге жуық мақаланы қамтитын ғылыми мұрасы студент-жастарға ұсынылуда. Қазақ КСР Ғылым академиясы редакциясымен 30-дан аса ғылыми еңбек жинағы жарық көрді. Бұл еңбектер Қаныш Имантайұлының елімізде ірі пайдалы қазбалар мен кен орындарын ашып қана қоймай, оларды өндіру және қайта өңдеуге өндірістік база құруға ғалым ретінде баға жетпес үлес қосқанын айқындайды. Соның ішінде, Жезқазған кен орнында темір-марганец кенін барлау мен игеруді арқылы ондағы өнімінің екінші дүниежүзілік соғыс жылдарында Кеңес одағының болат өнеркәсібін дамытуда шешуші рөл атқаруына қол жеткізді. Сондай-ақ, Атырау және Маңғыстаудағы кен орындарының ел байлығын арттыратыны туралы батыл болжамдары оларды игеру барысында соншалықты дәлдікпен айқындай түсті.

Қаныш Имантайұлының асқан көрегенділігі сонда, ол 1941 жылы басқанған КСРО Ғылым академиясының Қазақ филиалын қысқа мерзім ішінде кеңестік ғылымдағы бүкіл республиканың нағыз «ғылыми штабына» айналдырып, жаңа типті мекеме етіп қалыптастырды. «Өндірістен күш-қуат алып, бағытын анықтайтын ғылым ғана шын мәнінде озық ғылым» саналады деген бағыт-

лық шығармашылығын мұқият зерттеуі, көнекөз қариялардан ел аузынан әртүрлі топонимдердің шығу тегі жайлы ертегілерді, әпсаналарды, аңыз әңгімелерді жазып алғаны – өз алдына бір әңгіме. Ғалым Ұлытау жотасындағы Алтыншоқы баурайынан табылған тастағы араб жазуларын тұңғыш зерттеп, оның Әмір Темірдің бұйрығымен жазылғанын және оның қазақ даласына, Алтын Орда ханы Тоқтамысқа қарсы жасаған жорығы туралы ақпаратты қамтитынын дәлелдеуі әлемдік ғылым үшін теңдессіз үлкен жаңалық болды. Қазақстанның ортағасырлық тарихын зерттеуде халық эпосы «Ер Едігенің» түрлі нұсқасын мұқият қарастырып, мәтінін жаңа редакцияда дайындады. М.Әуезовтің «Абай жолы» романының маңызына алғаш баға берген ғалым белгілі этнограф Александр Затаевичке 25 халық әнін тапсырып, жастар тәрбиесі жайлы жазған еңбектері арқылы ұлттық театр, өнер, мәдениеттің жаңа биікке көтерілуіне үлкен еңбек сіңірді. және қалдырды.

Ойымызды алға жетелесек, Қаныш Сәтбаевтың замандастары – жазушы және әдебиеттанушы Мұхтар Әуезов, композитор Ахмет Жұбанов, химик Әбікен Бектұров, археолог, этнограф Әлкей Марғұлан, энергетик Шапық Шөкин, қазақ әйелдері арасынан шыққан тұңғыш академик, физиолог Найля Базанова сынды көптеген ойшыл, шығармашыл тұлғалар көрнекті ғалымдарға айналды.

Бүгінгі таңда қайта өркендей

Бұл дегеніміз қазіргі әлемде, тым болмағанда, технологиялық дамудың орташа деңгейіндегі елдер легіне ілесуге мүмкіндігі, сонымен бірге озық әлемдік инновацияларды түйсініп, оны өзімізге бейімдейтін қабілетімізді сақтау шегі.

Екіншіден, бүкіл ғылыми ортаны түбегейлі өзгерту. Қаржыны бөлуде бизнес пен қоғамның өзекті мәселелерін тығыз байланыста ұстай отырып, мемлекеттік басымдық берілуі. Ғылыми әлеуетті дамытуға қатысты шешімдерді көшбасшы елдердің технологиялық салауаттылығы, прагматизм мен әділ бәсекелестік негізінде кәсіби түрде қабылдау. Ғылыми ұжымдардың басшылығына, тек қана, меритократия қағидаттары негізінде іріктелген,

Суретке түсініктемелер:
Қазақ КСР Ғылым академиясын ашу туралы мәселені талқылау. Онан соңға қарап, КСРО ҒА-ның президенті В.И. Комаров, Қазақ КСР Халық Комиссарлары Советінің төрағасы Н.Оңдасынов, В.А. Беляй, К.И. Сәтбаев. 1946 жыл.

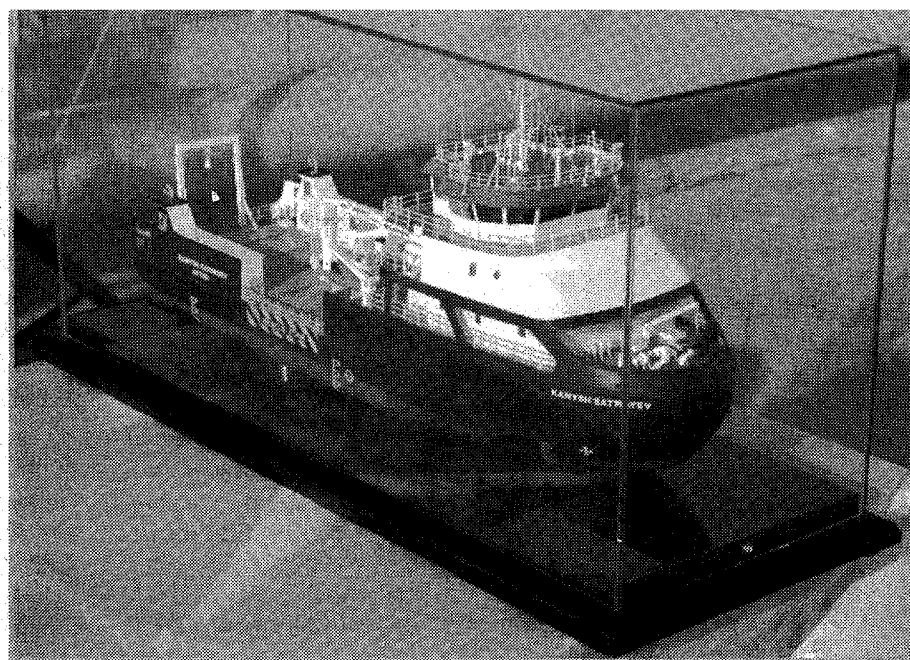

университеттер мен ҒЗИ-ға жан-жақты қолдау көрсетеді.

Шешуі шұғыл бір мәселе, бүгінде ғылым саласындағы жалпы ғылыми қызметкерлердің 15%-ы зейнеткерлік жаста десек, ғылыми дәрежесі барларының орташа жасы – 57-де. Сондықтан, жақында Ұлттық Ғылым академиясының жанынан Жас ғалымдар кеңесі құрылды. Тиісті заңнамалық актілерге жас ғалымдардың мәртебесі, оларды мемлекеттік қолдау бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу бойынша ұсыныстар дайындалды. Жас ғалымдарға сыйлықтар тағайындауда «Атамекен» ҰКП демеушілігімен арнайы қор құру жоспарлануда. Бұл бағытта да Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың есімі мен мұрасы темірқазық болып қала берері сөзсіз.

Жадыра ЖҮСІПОВА,
М.Әуезов атындағы
ОҚУ колледжі
«Машина жасау
технологиясы» пәнінің
оқытушысы,

Нұрлыбек ДОСЫБАЙ,
М.Әуезов атындағы ОҚУ
колледжі, «Қазақстан
тарихы» пәнінің
оқытушысы, магистр

кәсіби қабілеттерін, құзыреттері мен іскерлік қасиеттерін жұртшылық арасында кең танытқан, яғни ҒЗИ мен ЖОО басшыларына қойылатын заманауи талаптарға кәсіби тұрғыда барынша сай тұлғалардың келуі. Үшіншіден, экономиканың өрлеуіне ғылыми зерттеулердің практикалық ықпалын көрсететін шынайы және прагматикалық нәтижелері бар, ғылымды дамытуға нақты әрі ғылыми негізделген стратегия қажет. Ғылыми зерттеудің басым бағыттары академик Қ.Сәтбаевты ұсына отырып, жүзеге асырған ауқымдағы мемлекеттің қажеттіліктеріне негізделуі тиіс.

Төртіншіден, отандық ғылым-

мәселелерді, әртүрлі ғылыми бағыттарды біріктіре отырып, тиімді шешуде академик Сәтбаевтың тәжірибесіне сүйенген жөн. Бұл ретте, академия басты әлеуметтік-экономикалық міндеттерді шешудегі ғылыми мегажобалардың бастамашысы болу арқылы мемлекеттік және бизнес ресурстарын біріктіре отырып, танымал ғалымдарға талантты жастармен жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

Осы жұмысты бастау барысында академия стратегиялық маңызды, интеграцияланған ғылыми-техникалық бес бағдарлама әзірлеп жатыр. Соның бірі – академияның вице-президенті, белгілі биотехнолог-ғалым Дос